การเรียนการสอนตามแบบ BIM ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม (สาระพระพุทธศาสนา)

TEACHING AND LEARNING BY BIM MODEL IN SUBJECT GROUP OF SOCIAL STUDY, RELIGION AND CULTURE (BUDDHIST SUBJECT)

[1]ชยาภา คำเมรี, [2]วิทยา ทองดี, [3]สมควร นามสีฐาน และ[4]จุฬาพรรณภรณ์ ธนะแพทย์

[1]Chayapa Khammeree, [2]Vittaya Thongdee, [3]Somkhuan Namseethan and [4]Chulapunporn Thanaphaet

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

[1]Chayapa_Kh@gmail.com

Received : May 1, 2022; **Revised** : June 21, 2022; **Accepted** : July 24, 2022

บทคัดย่อ

การจัดการเรียนการสอนที่สามารถพัฒนาผู้เรียนได้ครบทุกด้าน เพื่อให้ผู้เรียนคิดแก้ปัญหาต่างๆ ได้และนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม คือการจัดการเรียนการสอนแบบ BIM (Buddhist Instruction Model) หรือการจัดการเรียนการสอนแบบพุทธะ เป็นการจัดการเรียนรู้ตามธรรมชาติ เพื่อให้ผู้เรียนมีลักษณะของการเป็นคนดี มีความรู้ความสามารถ โดยใช้กระบวนการแก้ปัญหาด้วยสติ ด้วยปัญญา ด้วยเหตุผล และมุ่งมั่นสืบสาวราวเรื่องให้ถึงต้นตอของปัญหาด้วยตนเองตามความจริง และยังเป็นวิธีสอนที่คล้ายกับวิธีสอนแบบพุทธวิธี คือเป็นการจัดการเรียนการสอนโดยการนำหลักธรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนามาพัฒนาเป็นรูปแบบการสอน หรืออาจกล่าวได้ว่าการจัดการเรียนการสอนแบบ BIM เป็นการจัดการเรียนการสอนที่เชื่อมโยงกับหลักธรรม การนำหลักธรรมมาใช้ใน

---

[1] นิสิต หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

[2] ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

[3] อาจารย์ ดร. หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

[4] อาจารย์ ดร. หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

การจัดการเรียนการสอนนั้นมุ่งให้ผู้เรียนเข้าใจธรรมชาติและดำเนินชีวิตได้ถูกต้อง โดยผู้สอนจัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม เพื่อส่งเสริมผู้เรียนปฏิบัติพฤติกรรมทางด้านศีล มีวินัย สร้างสมาธิพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพ และใช้ปัญญาความรู้ที่มีในการคิดแก้ปัญหา สร้างองค์ความรู้ในทางที่เหมาะสมกับผู้เรียน และให้ผู้เรียนพัฒนาตนเองในทุกเรื่อง

คำสำคัญ: การจัดการเรียนการสอน, แบบ BIM, สังคมศึกษา

Abstract

Teaching and learning management, that can develop students in all aspects for learners to solve various problems and appropriately apply them in their livings, could be implemented through BIM (Buddhist Instruction Model) or teaching and learning in Buddha model. It is a natural learning management so that learners have the characteristics of being a good person with knowledge and ability through the process of self-problem solving with mindfulness, wisdom, rationality and commitment in investigating the real root causes of the problems. In addition, BIM is a teaching method similar to the Buddhist teaching method i.e. a teaching and learning management by applying important Buddhist principles to develop as a teaching model. In other words, BIM-based teaching and learning management is an instructional management that is linked to the principles of Dhamma. The application of Dhamma principles in teaching and learning aims at enabling learners to understand nature and live properly that the teachers manage an appropriate environment to encourage learners to practice moral behavior, have discipline, create concentration, develop a quality mind, and use their knowledge and wisdom to think, solve problems and create knowledge that is suitable for learners to develop themselves in all aspects.

Keywords: Teaching and Learning Management, BIM Model, Social Study

บทนำ

การจัดการศึกษาในปัจจุบันต้องมุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีทักษะในศตวรรษที่ 21 เพื่อให้มีความรู้และทักษะที่จำเป็นในการใช้ชีวิต ประกอบด้วยทักษะที่เรียกตามคำย่อว่า 3Rs + 8Cs ซึ่งได้แก่ อ่านออก (Reading) เขียนได้ (WRiting) คิดเลขเป็น (ARithmetics) Critical Thinking & Problem Solving (ทักษะด้านการคิดอย่างมีวิจารณญาณ และทักษะในการแก้ปัญหา) Creativity & Innovation (ทักษะด้านการสร้างสรรค์และนวัตกรรม) Collaboration, Teamwork & Leadership (ทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีมและภาวะผู้นำ) Cross – cultural Understanding (ทักษะด้านความเข้าใจต่างวัฒนธรรมต่างกระบวนทัศน์) Communications, Information & Media Literacy (2-3 ภาษา) (ทักษะด้านการสื่อสาร สารสนเทศ และรู้เท่าทันสื่อ) Computing & Media Literacy (ทักษะด้านคอมพิวเตอร์ และเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร) Career & Learning Self-reliance (ทักษะอาชีพ และทักษะการเรียนรู้) Change (ทักษะการเปลี่ยนแปลง) (วิจารณ์ พานิช, 2556: 16) ดังนั้นการจัดการศึกษาในศตวรรษที่ 21 ครูต้องสร้างกิจกรรมให้บรรลุจุดมุ่งหมายของหลักสูตร ต้องส่งเสริมทักษะทุกด้านให้เกิดกับผู้เรียนโดยเฉพาะทักษะการแก้ปัญหา เพราะการแก้ปัญหา เป็นทักษะที่สำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ และจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 พ.ศ. 2560-2564 จะเห็นได้ว่ามุ่งให้คนไทยเป็นคนที่สมบูรณ์ มีคุณธรรม จริยธรรม นำความรู้และความสามารถไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตได้ แต่ปัจจุบันยังพบปัญหาที่สำคัญและน่าเป็นห่วงไม่แพ้กัน คือ ปัญหาที่เด็กทำผิดกฎหมาย ได้แก่ การทำร้ายร่างกายกัน การลักขโมยของ การยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด และความผิดเกี่ยวกับเพศสัมพันธ์ ซึ่งสาเหตุอาจเริ่มจากการถูกชักจูงจากเพื่อน การดื่มเหล้า การสูบบุหรี่ เป็นต้น (สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร, 2558)

จากที่กล่าวข้างต้นและสภาพปัญหาสะท้อนให้เห็นว่า เยาวชนไทยยังบกพร่องในเรื่องของการคิดการตัดสินใจทำในสิ่งที่ถูกต้อง ขาดการยับยั้งชั่งใจในการกระทำต่างๆ ขาดคุณธรรมจริยธรรมด้วย และเมื่อคุณธรรมจริยธรรมลดลงไป ดังนั้นควรมุ่งส่งเสริมจัดการเรียนรู้วิธีที่สามารถพัฒนาความคิด และความสามารถในการแก้ปัญหาให้นักเรียน เพราะหากนักเรียนมีกระบวนการคิดที่สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ในการดำเนินชีวิตได้ ปัญหาในสังคมก็จะลดน้อยลง และสังคมมีความน่าอยู่มากขึ้น ดังนั้นครูผู้สอนจึงควรส่งเสริมให้ผู้เรียนมีคุณธรรมจริยธรรม และคิดแก้ปัญหาได้ โดยใช้กระบวนการที่หลากหลายอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การเปิดโอกาสให้เด็กได้แสดงความคิดเห็นและตัดสินใจ ฝึกให้เด็กเป็นคนช่างสังเกต จัดสภาพแวดล้อมและบรรยากาศที่เอื้อต่อการพัฒนาการคิดแก้ปัญหา ฝึกทักษะการคิดแก้ปัญหาในรูปแบบต่างๆ เช่น ให้เด็กวิเคราะห์จากบทความ ภาพสื่อต่างๆ หรือสถานการณ์ที่

กำหนด โดยเฉพาะสถานการณ์ที่ใกล้เคียงกับความจริง ฝึกใช้เหตุผลในการแก้ปัญหา วิเคราะห์ปัญหา และแก้ปัญหาในสถานการณ์ที่หลากหลายได้ (จินตนา ธนวิบูลย์ชัย, 2559) ดังนั้น ควรให้ความสำคัญกับวิชาพระพุทธศาสนา เพราะจะทาให้ผู้เรียนเกิดคุณธรรม จริยธรรม และนำไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตได้ แต่ปัจจุบันการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่เป็นรูปแบบการบรรยาย การสอนส่วนใหญ่จะสอนโดยใช้ตำราและเน้นการท่องจำ ขาดการนำเทคนิคและวิธีการสอนแบบต่างๆ มาจัดการเรียนรู้ และมีสภาพแวดล้อมที่ไม่ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ รวมทั้งผู้เรียนยังไม่ให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนา ขาดการคิดแก้ปัญหาในการนำหลักธรรมที่มีคุณค่าไปใช้ในการดำเนินชีวิต ซึ่งการจัดการเรียนการสอนที่สามารถพัฒนาผู้เรียนได้ครบทุกด้าน เพื่อให้ผู้เรียนคิดแก้ปัญหาต่างๆ ได้และนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม คือการจัดการเรียนการสอนแบบ BIM (Buddhist Instruction Model) หรือการจัดการเรียนการสอนแบบพุทธะ เป็นการจัดการเรียนรู้ตามธรรมชาติ เพื่อให้ผู้เรียนมีลักษณะของการเป็นคนดี มีความรู้ ความสามารถโดยใช้กระบวนการแก้ปัญหาด้วยสติ ด้วยปัญญา ด้วยเหตุผล และมุ่งมั่นสืบสาวราวเรื่องให้ถึงต้นตอของปัญหาด้วยตนเองตามความจริง (กิตติชัย สุธาสิโนบล, 2559) และยังเป็นวิธีสอนที่คล้ายกับวิธีสอนแบบพุทธวิธี คือเป็นการจัดการเรียนการสอนโดยการนำหลักธรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา มาพัฒนาเป็นรูปแบบการสอน โดยจัดขั้นตอนการสอนเป็น 5 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นที่ 1 ขั้นสร้างศรัทธา ผู้สอนมีบุคลิกภาพที่ดี ใช้เสียงนุ่มนวล จัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมกับเนื้อหา กระตุ้นให้ผู้เรียนเห็นถึงคุณประโยชน์ของเรื่องที่เรียน เป็นขั้นที่ทำให้ผู้เรียนเกิดพฤติกรรมตามหลักธรรมปรโตโฆสะ (กัลยาณมิตร) คือผู้เรียนมีความรู้สึกมั่นคง อบอุ่นจิตใจทั้งเรื่องเรียนและเรื่องส่วนตัว เกิดความศรัทธา เคารพเชื่อฟังครูผู้สอน ขั้นที่ 2 ขั้นปัญญาวุฒิธรรม เป็นการกำหนดกฎเกณฑ์ในการเรียน เตรียมกิจกรรมการเรียน เป็นขั้นที่ทำให้ผู้เรียนเกิดพฤติกรรมตามหลักธรรมอิทธิบาท 4 คือผู้เรียนช่วยกันใช้ปัญญา หาวิธีการหรือข้อตกลงที่จะทำให้การเรียนในชั่วโมงนั้นประสบความสำเร็จได้ ขั้นที่ 3 ขั้นพัฒนาปัญญา ผู้สอนส่งเสริมให้ผู้เรียนใช้กระบวนการคิดโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ใช้ความคิดตามหลักความเป็นจริง หลักอริยสัจ 4 พรหมวิหาร 4 โดยผ่านกิจกรรมต่างๆ เพื่อฝึกการแก้ปัญหา ซึ่งส่งผลให้ผู้เรียนเกิดความรู้ด้วยตนเอง ขั้นที่ 4 ขั้นปรับปรุงและประยุกต์ใช้ ผู้เรียนแก้ไขพัฒนางานให้ดีขึ้น นำความคิดรวบยอดไปประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหา เป็นการให้ผู้เรียนเกิดพฤติกรรมตามหลักธรรมภาวนา 4 คือผู้เรียนสามารถพัฒนาตนเองในด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ ด้านความรู้ความคิดที่ถูกต้องเหมาะสม โดยการทำชิ้นงาน ผลงานต่างๆ และขั้นที่ 5 ขั้นสรุปและประเมินผล ส่งเสริมให้ผู้เรียนสรุปความรู้และนำเสนอผลงานของตนเอง ผลงานของกลุ่ม ให้ผู้เรียนได้แบ่งปันความรู้ จัดแสดงผลงานที่ได้จากการเรียน ซึ่งเกิดพฤติกรรมตามหลักธรรมปรโตโฆสะ (กัลยาณมิตร) โยนิโสมนสิการ อิทธิบาท 4 คือผู้เรียนได้สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนๆ ได้ใช้กระบวนการคิดตามความเป็นจริง ทำให้การเรียนรู้บรรลุจุดประสงค์ที่ตั้งไว้

การจัดการเรียนการสอนตามแบบ BIM

1. พระพุทธศาสนากับการจัดการศึกษา

พระธรรมปิฎก (2546: 103-105) ได้กล่าวถึง การจัดหลักสูตรการศึกษาให้คนไทยส่วนใหญ่ได้ศึกษาพระพุทธศาสนา ด้วยหลัก 3 ประการ คือ

1) คนไทยส่วนใหญ่ ควรปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักศาสนาพุทธ

2) คนในสังคมไทยควรเรียนรู้สถาบันพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ

3) สังคมไทยอาศัยพระพุทธศาสนา นำหลักธรรม จริยธรรมต่างๆ มาใช้ในการพัฒนาการอยู่ร่วมกันของคนในชาติ

เก่งดำเนินชีวิต คือ จุดประสงค์ของการศึกษา คนเก่งดำเนินชีวิตต้องเข้าใจคนอื่น ต้องเห็นใจคนอื่น ต้องมีความจริงใจต่อผู้อื่น ต้องเอาใจผู้อื่นมาใส่ใจตน จะเห็นได้ว่าคนเก่งในการดำเนินชีวิตทั้งชีวิตของเขา มีแต่คนอื่น ตัวของเขาเป็นผู้ให้ เป็นผู้เสียสละ เมื่อให้หมดสละหมด ในที่สุดจะได้มาทั้งหมด คือน้ำใจจากปวงชนได้ความรักจากปวงชน ได้ความภักดีชั่วนิรันดร์

สุมน อมรวิวัฒน์ (2542: 8) ได้กล่าวถึงหลักการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ ไว้ว่า การเรียนรู้คือ การนำ หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ สัมผัส ให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งเร้า จนเกิดความรู้ การโต้ตอบ ฝึกฝน โดยกัลยาณมิตรจนเห็นผล เกิดความดี ความสามารถ ความสุข ความพอเหมาะพอสมควร และได้กล่าวถึงสาระสำคัญของการศึกษาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนาว่าครอบคลุมขั้นตอนและองค์แห่งความรู้แจ้ง 3 ประการ คือ 1) ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรมเป็นอย่างต่ำ 2) ดำรงตนในกุศลกรรมบถ 10 เป็นอย่างกลาง และ 3) ฟอกจิตของคนให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสเป็นอย่างสูง

จากที่กล่าวมาข้างต้น การจัดการศึกษาตามแนวพุทธศาสนามีความสำคัญเป็นพื้นฐานวัฒนธรรมไทย ช่วยพัฒนาตนเองอย่างแท้จริง และเป็นการพัฒนาที่ได้ผลอย่างยิ่ง

2. กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพุทธะ

พระไพศาล วิสาโล (2544: 13-17) ได้กล่าวไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้แนวพุทธหมายถึง ความเจริญแห่งปัญญา กล่าวคือ กระบวนการเรียนรู้แบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ 1) การรับรู้ ได้แก่ การเสวนาสัตบุรุษ และการฟังสัจธรรม 2) การคิด ได้แก่ โยนิโสมนสิการ และ 3) การปฏิบัติ ได้แก่ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ

วรวิทย์ วศินสรากร (2552: 73) กล่าวไว้ว่า การเรียนรู้แนวพุทธ เป็นการเรียนรู้ที่ทำให้คนฉลาดลึกซึ้ง เห็นความสำคัญของตนเองกับสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว

ขวัญฟ้า รังสิยานนท์ (2552: 23) การจัดกระบวนการเรียนรู้แนวพุทธ หมายถึง การฝึกฝนและปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้อง ดีงามทั้งโดยตนเองและโดยกัลยาณมิตร อันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะอันพึงประสงค์

กิตติชัย สุธาสิโนบล (2559: 71) ได้กล่าวถึง กระบวนการจัดการเรียนการสอนตามแนวพุทธะไว้ ดังนี้ 1) ขั้นสร้างศรัทธา 2) ขั้นปัญญาวุฒิธรรม 3) ขั้นพัฒนาปัญญา 4) ขั้นปรับปรุงและประยุกต์ใช้ และ 5) ขั้นสรุปและประเมินผล

จากความหมายของกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธะข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า หมายถึง การจัดการเรียนรู้ให้ผู้เรียนสามารถเข้าใจตนเอง ค้นพบความรู้ด้วยตนเอง เห็นความสำคัญของสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับชีวิต และส่งผลต่อการพัฒนาตนเองในทางที่ดีขึ้น โดยการฝึกฝนทางด้าน ศีล สมาธิ และปัญญา

3. ความรู้และความเข้าใจเบื้องต้นสำหรับการจัดการเรียนการสอนตามแบบ BIM

การจัดการเรียนการสอนตาม แบบ BIM หรือ Buddhism Instruction Model หมายถึง รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่เชื่อมโยงกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยผู้สอนจัดสภาพแวดล้อมและบรรยากาศให้เอื้อต่อการเรียนรู้ เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนศึกษาการแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองในทุกด้าน ซึ่งมีขั้นตอนการจัดการเรียนการสอน 5 ขั้นตอน ดังนี้ 1) ขั้นสร้างศรัทธา 2) ขั้นปัญญาวุฒิธรรม 3) ขั้นพัฒนาปัญญา 4) ขั้นปรับปรุงและประยุกต์ใช้ และ 5) ขั้นสรุปและประเมินผล

4. หลักธรรมที่ใช้ในการจัดการเรียนการสอนแบบ BIM

การจัดการเรียนการสอนตามแบบ BIM หรือ Buddhism Instruction Model เป็นการนำหลักธรรมที่สำคัญของพระพุทธศาสนา จำนวน 7 หลักธรรม มาเชื่อมโยงกับการจัดการเรียนการสอนตามแนวพุทธ ซึ่งได้แก่ ปรโตโฆสะ (กัลยาณมิตร) หลักโยนิโสมนสิการ หลักไตรสิกขา หลักอริยสัจ 4 หลักอิทธิบาท 4 หลักพรหมวิหาร 4 และหลักภาวนา 4 ซึ่งหลักธรรมดังกล่าวมีดังนี้ (กิตติชัย สุธาสิโนบล, 2559: 72-83)

1) ปรโตโฆสะ (กัลยาณมิตร) ปรโตโฆสะ คือ การได้รับการอบรมสั่งสอน ชี้แนะหรือศรัทธาในสิ่งที่ถูกต้อง กัลยาณมิตร คือ การที่คนในสังคมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ช่วยเหลือกันโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน ซึ่งประกอบด้วยคุณสมบัติ 7 ประการ

1.1) ปิโย น่ารัก คือ ครูผู้สอนให้ความเป็นกันเองกับผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนอยากเข้าไปปรึกษา

1.2) ครุ น่าเคารพ คือ ผู้สอนประพฤติปฏิบัติตนเหมาะสมเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนรู้สึกอบอุ่นและเป็นที่พึ่งพาได้

1.3) ภาวนานิโย น่าเจริญใจ หรือน่ายกย่อง คือ ผู้สอนมีความรู้ความสามารถจริง ฝึกฝนหาความรู้อยู่เสมอ ทำให้ผู้เรียนกล่าวถึงด้วยความภาคภูมิใจ

1.4) วัตตา พูดในเรื่องที่ควรพูด คือ ผู้สอนชี้แนะแนวทางที่ดี ที่เหมาะสมแก่ผู้เรียน

1.5) วจนักขโม อดทนต่อการถาม คือ ผู้สอนสามารถตอบคาถามของผู้เรียนได้ตลอดเวลา

1.6) คัมภีรัญจะ กะถัง กัตตา สอนเรื่องยากได้ คือ ผู้สอนสามารถอธิบายเนื้อหาที่ยาก เป็นเรื่องที่ง่าย

1.7) โน จัฏฐาเน นิโยชะเย ห้ามทำสิ่งที่ไม่ดี คือ ผู้สอนห้ามแนะนำให้ทำสิ่งที่ไม่เหมาะสม

หลักกัลยาณมิตร คือ การที่ครูผู้สอนสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนเคารพนับถือ เชื่อใจ นำไปเป็นแบบอย่างในการเรียนรู้ของผู้เรียน

2) หลักโยนิโสมนสิการ พระธรรมปิฎก (2546: 699-670) ได้กล่าวถึง โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำในใจโดยแยบคาย ซึ่งเป็นหลักของการคิดที่ทำให้คนรู้จักพิจารณาแยกแยะสิ่งต่างๆ ตามหลักของความจริง ไม่เอาความรู้สึกอุปทานของตนเองเข้าไปจับ ในที่สุดก็จะสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้

โยนิโสมนสิการ คือ การสร้างปัญญาโดยการคิดให้ถูกต้องตามความเป็นจริง มีองค์ประกอบ 4 ส่วน คือ (พระธรรมปิฎก, 2546: 670-671) 1) อุบายมนสิการ คือ การคิดให้ถูกต้องเข้าถึงแก่นแท้ของความจริง 2) ปถมนสิการ คือ การคิดตามหลักเหตุผล มีระเบียบจนเข้าถึงแนวทางที่ถูกต้อง 3) การณมนสิการ คือ การคิดอย่างมีเหตุผล จากสาเหตุของเรื่องต่างๆ และ 4) ปาทมนสิการ คือ การคิดเร้ากุศล คิดทำแต่สิ่งดีๆ มีสติในการคิด

พระธรรมปิฎก (2546) ได้อธิบายความหมายวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการไว้ว่าเป็นการฝึกใช้ความคิดที่จะทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้จนถึงจุดหมายของพุทธธรรมอย่างแท้จริง สามารถประมวลเป็นแบบใหญ่ๆ ได้ 10 วิธี ดังนี้ 1. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย 2. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ 3. วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ 4. วิธีคิดแบบอริยสัจ 5. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ 6. วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก 7. วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ คุณค่าเทียม 8. วิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรม 9. วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน และ 10. วิธีคิดแบบวิภัชวาท

3) ไตรสิกขา คือ หลักในการพัฒนาชีวิตให้ประสบความสำเร็จ โดยการปฏิบัติ 8 ประการ ได้แก่ 1. การมองสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง 2. ไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น 3. พูดความจริง ไม่โกหก 4. ทำแต่สิ่งที่ถูกต้อง ไม่ทำร้ายผู้อื่น 5. ประกอบอาชีพสุจริต 6. พยายามสร้างสรรค์ในทางที่ชอบธรรม 7. มีสติอยู่กับตัวเองเสมอ 8. มีสมาธิควบคุมอารมณ์ตนเองได้เสมอ (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2549: 11-14) ไตรสิกขา ประกอบด้วย อธิศีลสิกขา (ศีล) คือ การรักษากาย วาจา ความประพฤติให้เป็นปกติ อธิจิตตสิกขา (สมาธิ) คือ การมีสมาธิ ทำจิตใจให้แน่วแน่มั่นคง อธิปัญญาสิกขา (ปัญญา) คือ การฝึกฝน อบรมให้มีความรู้อยู่เสมอ

4) หลักอริยสัจ 4 คือ หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง หรือเรียกว่า หลักความจริงอันประเสริฐ 4 ประการดังนี้ 1) ทุกข์ หมายถึง สภาพที่ทนได้ยาก สภาพที่บีบคั้น ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ 2) สมุทัย หมายถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดความ

ทุกข์ คือ ความอยากได้ อยากมีในสิ่งต่างๆ 3) นิโรธ หมายถึง การดับปัญหาต่างๆ และสามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ 4) มรรค หมายถึง ข้อปฏิบัติเพื่อที่จะให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งมีองค์ประกอบทั้งสิ้น 8 ประการ ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การเจรจาชอบ การกระทำชอบ การเลี้ยงชีพชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ และการตั้งมั่นชอบ

5) หลักอิทธิบาท 4 คือ ข้อปฏิบัติที่จะทำให้ชีวิตประสบความสำเร็จ ได้แก่ 1) ฉันทะ คือ พอใจในหน้าที่ของตนเอง 2) วิริยะ คือ ความพากเพียร ความขยัน ไม่กลัวความลำบาก 3) จิตตะ คือ ความไม่ทอดทิ้ง ความเอาใจใส่ดูแลหน้าที่การงานของตนเองตามที่ได้รับมอบหมาย 4) วิมังสา คือ การใช้ปัญญา ความคิดแก้ไขปัญหาอย่างถี่ถ้วน

6) พรหมวิหาร 4 คือ หลักธรรมที่จะช่วยให้เราดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข ได้แก่ 1) เมตตา การอยากให้ผู้อื่นพบความสุข 2) กรุณา ความสงสาร คือ การช่วยผู้อื่นไม่ให้มีความทุกข์ 3) มุทิตา ความยินดี คือ การแสดงความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี 4) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง คือ การเข้าใจกฎแห่งกรรม ว่าใครทำความดีก็จะได้รับผลดี ใครทำชั่วก็จะได้รับสิ่งที่ไม่ดี

7) ภาวนา 4 คือ หลักการพัฒนา 4 ด้าน ได้แก่ 1) กายภาวนา คือ การพัฒนากายให้รู้จักติดต่อกับสิ่งแวดล้อมภายนอก การทำสิ่งแวดล้อมให้เกิดประโยชน์ 2) ศีลภาวนา คือ การพัฒนาความประพฤติ ปฏิบัติตนอยู่ในระเบียบวินัย ไม่สร้างความเดือดร้อนให้ผู้อื่น 3) จิตตภาวนา คือ การฝึกฝนอบรม พัฒนาจิตใจให้เข้มแข็ง มีความเบิกบานผ่องใส 4) ปัญญาภาวนา คือ การฝึกฝนให้เกิดความรู้ ความคิด ความเข้าใจ มองสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง แก้ไขปัญหาโดยใช้ปัญญา

ดังนั้น การจัดการเรียนการสอนตามแบบ BIM จะต้องนำหลักธรรมทั้ง 7 หลักธรรม มาใช้ในขั้นตอนการสอนในแต่ละขั้น เพื่อให้ผู้เรียนเกิดองค์ความรู้ สร้างความรู้ด้วยตนเอง และพัฒนาตนเองในทุกด้านอย่างมีความสุข

5. ขั้นตอนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนแบบ Buddhism Instruction Model

ขั้นที่ 1 ขั้นสร้างศรัทธา ผู้สอนมีบุคลิกภาพที่เป็นกัลยาณมิตรกับผู้เรียน โดยการใช้เสียงนุ่มนวล ไพเราะ สนทนาซักถามผู้เรียนในการนำเข้าสู่บทเรียน และกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความเชื่อมั่น เห็นคุณค่าของเรื่องที่เรียน ซึ่งประกอบด้วย การเล่มเกมตอบคำถามผ่านแอพพลิเคชั่น Kahoot! ร้องเพลง สวดมนต์ไหว้พระอาราธนาศีล 5 นั่งสมาธิ โดยเลือกให้เหมาะสมกับเนื้อหาสาระ เพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้ (ปรโตโฆสะ) กัลยาณมิตร

ขั้นที่ 2 ขั้นปัญญาวุฒิธรรม ผู้สอนกับผู้เรียนกาหนดหลักการ กฎเกณฑ์ในห้องเรียน เตรียมกิจกรรมการเรียน แบ่งกลุ่มผู้เรียน ซึ่งประกอบด้วย การอภิปรายกลุ่ม การถามคำถาม เล่นเกม การแบ่งกลุ่มนำเสนอกฎเกณฑ์ในการเรียน

ขั้นที่ 3 ขั้นพัฒนาปัญญา ผู้สอนกระตุ้นให้ผู้เรียน ใช้กระบวนการคิดโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) เพื่อฝึกทักษะการแก้ปัญหาผ่านกิจกรรมต่างๆ ซึ่งประกอบด้วย การค้นคว้าข้อมูลจากสื่อ IT คลิปวิดีโอ แอปพลิเคชันต่างๆ การทดลอง สืบเสาะหาความรู้ โดยใช้ทักษะกระบวนการต่างๆ รวมทั้งการนำเสนอผลงานจากการทำกิจกรรม

ขั้นที่ 4 ขั้นปรับปรุงและประยุกต์ใช้ ผู้เรียนได้แก้ไขปรับปรุงงานเป็นความคิดรวบยอด เพื่อนำสิ่งที่ได้เรียนรู้ไปปรับใช้ในเหตุการณ์ที่พบเจอได้ ซึ่งประกอบด้วย การถามคำถาม การทำแผ่นพับ แผนที่ความคิด ทำแฟ้มผลงาน การวาดภาพ

ขั้นที่ 5 ขั้นสรุปและประเมินผล ผู้เรียนสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง ให้คะแนนงานของผู้เรียนเองและของเพื่อน ซึ่งประกอบด้วย การร้องเพลงสรุปบทเรียน ประเมินชิ้นงาน ทำแบบฝึกหัด แบบทดสอบ สรุปเนื้อหาความรู้ที่เรียน (กิตติชัย สุธาสิโนบล, 2559: 71-72)

6. องค์ประกอบของแผนการจัดการเรียนการสอนแบบ Buddhism Instruction Model

ประกอบด้วยส่วนที่สำคัญ คือ 1) ผังวิเคราะห์เนื้อหากลุ่มสาระการเรียนรู้ 2) ชื่อหน่วยการเรียนรู้ ชื่อแผน ระดับชั้น ระยะเวลาการสอน 3) มาตรฐานการเรียนรู้ 4) ตัวชี้วัด 5) สาระสำคัญ 6) จุดประสงค์การเรียนรู้ 7) สาระการเรียนรู้ 8) กิจกรรมกระบวนการเรียนรู้ และ 9) การวัดและประเมินผล รายละเอียดองค์ประกอบของแผนการจัดการเรียนการสอนตามแบบ Buddhism Instruction Model มีดังนี้

1) ผังวิเคราะห์เนื้อหากลุ่มสาระการเรียนรู้ คือ ส่วนของการแยกแยะเนื้อหาสาระในหน่วยต่างๆ ว่ามีหน่วยย่อยและเนื้อหาอะไรบ้าง ในแต่ละหน่วยการเรียนรู้ ให้สามารถมองเห็นภาพรวมของเนื้อหาต่างๆ อย่างชัดเจน ไม่หลงประเด็น ซึ่งเป็นแนวทางให้กับครูยึดไว้เป็นหลักในการเรียนการสอน

2) มาตรฐานการเรียนรู้ คือ ข้อกำหนดเกี่ยวกับคุณภาพของผู้เรียนที่ต้องการให้เกิดขึ้นหลังจบการศึกษา

3) ตัวชี้วัด คือ สิ่งที่เป็นความรู้ สิ่งที่ปฏิบัติได้ (ทักษะกระบวนการ) เป็นคุณลักษณะหรือพฤติกรรมประจำตนที่คงทนถาวร

4) สาระสำคัญ คือ แนวความคิดรวบยอดที่นามาสร้างความคิด ให้ตรงตามมาตรฐานการเรียนรู้

5) จุดประสงค์การเรียนรู้ คือ ส่วนที่แสดงสมรรถภาพหรือผลของการเรียนรู้ของผู้เรียนที่ได้รับการสอนด้วยการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวพุทธ

6) สาระการเรียนรู้ คือ องค์ความรู้ที่กำหนดให้เรียน โดยอาศัยพฤติกรรมของผู้เรียนเป็นตัวกำหนดได้

7) กิจกรรมการเรียนการสอน คือ การจัดการเรียนการสอนโดยการนำความรู้ความเข้าใจ ในเรื่องที่จะเรียนมาเชื่อมโยงกับหลักธรรม ตามขั้นตอนการสอนตามแบบ BIM

8) สื่อและแหล่งเรียนรู้ คือ วัสดุอุปกรณ์ที่ช่วยให้การเรียนมีความน่าสนใจมากขึ้น และเป็นส่วนที่แสดงถึงแหล่งศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมทั้งสำหรับผู้สอนและผู้เรียน โดยอาจเป็นสถานที่บุคคล เอกสาร Website บทเรียนสำเร็จรูป เป็นต้น

9) การวัดและประเมินผล เป็นส่วนที่มุ่งให้ครูได้ศึกษาพัฒนาการเรียนรู้ โดยสังเกตพฤติกรรม และการตรวจสอบผลงานของผู้เรียน

10) บันทึกหลังการจัดการเรียนรู้ เป็นการเขียนเหตุการณ์ในขณะทำการสอนเรื่องต่างๆ เพื่อเป็นข้อมูลในการพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนต่อไป

11) ข้อเสนอแนะ เป็นส่วนที่ให้ผู้สอนตระหนักว่าต้องเตรียมการอะไรก่อนดำเนินการสอน ขณะสอนต้องกระทำหรือเฝ้าระวังสิ่งใดและเมื่อสอนเสร็จต้องดำเนินการอย่างไร พร้อมทั้งระบุทางเลือกต่างๆ หรือข้อจำกัดหรือข้อพึงระวังข้อเสนอแนะอื่นๆ

7. แนวทางการประเมินผลการจัดการสอนตามแบบ BIM

คือ การวัดและประเมินผลที่ผู้สอนต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการจัดการเรียนการสอนที่เป็นปกติและสม่ำเสมอ โดยใช้วิธีการวัดและประเมินผลอย่างหลากหลาย ซึ่งผู้สอนอาจเป็นผู้ประเมินเอง ผู้เรียนและเพื่อนประเมินกันเอง หรืออาจให้ผู้ปกครองมีส่วนร่วมในการประเมิน (กิตติชัย สุธาสิโนบล, 2559: 151-152)

1) พัฒนาการด้านร่างกาย ได้แก่

1.1 ดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมขณะปฏิบัติกิจกรรม

1.2 ปฏิบัติหน้าที่อย่างเคร่งครัด

1.3 สังเกตสิ่งต่างๆ รอบตัว

1.4 ดูแลรักษาความสะอาดร่างกายและแต่งกายเรียบร้อยเหมาะสม

2) พัฒนาการด้านทักษะทางสังคม ได้แก่

2.1 ปฏิบัติกิจกรรมร่วมกับเพื่อน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันให้เกิดการสร้างสรรค์

2.2 มีระเบียบวินัย เข้าเรียนตรงตามเวลา

2.3 ทำงานเสร็จทันตามกำหนด

3) พัฒนาการด้านจิตใจ ได้แก่

3.1 ด้านคุณภาพจิต ได้แก่ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ แบ่งปันสิ่งของให้ผู้อื่น

3.2 ด้านสมรรถภาพจิต ได้แก่ มีความกระตือรือร้น ตั้งใจเรียน

3.3 ด้านสุขภาพกิจ ได้แก่ อารมณ์ดี มีความสุขขณะที่เรียน

4) พัฒนาการด้านปัญญา เป็นการวัดที่ได้จากการทดสอบโดยใช้ข้อสอบแบบต่างๆ

บทสรุป

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

1. ความสำคัญของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมว่าด้วยการอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีความหลากหลาย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม และเป็นคนดี โดยกำหนดไว้ 5 สาระการเรียนรู้ดังนี้ สาระที่ 1 ศาสนา ศีลธรรมและจริยธรรม สาระที่ 2 หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิต สาระที่ 3 เศรษฐศาสตร์ สาระที่ 4 ประวัติศาสตร์ และสาระที่ 5 ภูมิศาสตร์ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2552: 132-133)

2. สาระการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนา

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานได้ระบุถึงเป้าหมายของการจัดการเรียนรู้

สาระที่ 1 ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสาระวิชาพระพุทธศาสนานั้น ได้จัดสาระการเรียนรู้และมาตรฐานการเรียนรู้ไว้ดังนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2552: 1-25)

2.1 สาระและมาตรฐานการเรียนรู้

สาระที่ 1 ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม

มาตรฐาน ส 1.1 รู้และเข้าใจประวัติ ความสำคัญ ศาสดา หลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือและศาสนาอื่น มีศรัทธาที่ถูกต้อง ยึดมั่น และปฏิบัติตามหลักธรรม เพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

มาตรฐาน ส 1.2 เข้าใจ ตระหนักและปฏิบัติตนเป็นศาสนิกชนที่ดีและธำรงรักษาพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ

2.2 คำอธิบายกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม รายวิชาพระพุทธศาสนา

ศึกษา วิเคราะห์พระพุทธ เกี่ยวกับความสำคัญของพระพุทธศาสนา ได้แก่ เอกลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา รากฐานทางวัฒนธรรม พระพุทธศาสนาเป็นหลักในการพัฒนาชาติไทย (การพัฒนาด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาจิตใจ) พุทธประวัติ ได้แก่ สรุปพุทธประวัติ โปรดพระพุทธมารดา

ศึกษา วิเคราะห์พระธรรม เกี่ยวกับพระไตรปิฎก ได้แก่ องค์ประกอบของพระไตรปิฎก ความสำคัญของพระไตรปิฎก หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระรัตนตรัย (ศรัทธา 4 พุทธจริยา 3 หลักกรรม อริยสัจ 4) ไตรสิกขา โอวาท 3 (การไม่ทำความชั่ว : เบญจศีล อบายมุข 4 การทำความดี: เบญจธรรม บุญกิริยาวัตถุ 3 อคติ 4 อิทธิบาท 4 ความกตัญญูกตเวทีต่อพระพุทธศาสนา มงคล38: ใฝ่ รู้ใฝ่ เรียน การงาน ไม่คั่งค้าง ความ

อดทน) การทำจิตใจให้ผ่องใส บริสุทธิ์ ศาสนสุภาษิต การปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ได้แก่ การปฏิบัติตนเพื่อพัฒนาตนเอง การปฏิบัติตนเพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อม

ศึกษา วิเคราะห์พระสงฆ์ เกี่ยวกับ พุทธสาวก ได้แก่ พระโสณโกฬิวิสะ ชาวพุทธตัวอย่าง ได้แก่ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) อาจารย์เสถียร โพธินันทะ

ศึกษา วิเคราะห์การปฏิบัติตนที่ดี เกี่ยวกับหน้าที่ชาวพุทธ ได้แก่ การจัดพิธีกรรมตามหลักพระพุทธศาสนา มรรยาทชาวพุทธ ได้แก่ การกราบ การไหว้ ศาสนพิธี ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการจัดเตรียมสถานที่ประกอบศาสนพิธี พิธีถวายสังฆทาน พิธีทำบุญงานมงคล ประโยชน์ของการเข้าร่วมศาสนพิธีหรือกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การบริหารจิตและการเจริญปัญญา ได้แก่ ความหมายของสติสัมปชัญญะ สมาธิและปัญญา วิธีปฏิบัติและประโยชน์ของการบริหารจิตและเจริญปัญญา การสวดมนต์ไหว้พระและแผ่เมตตา การฝึกการยืน การเดิน การนั่ง และการนอนอย่างมีสติ การฝึกการกำหนดรู้ความรู้สึก การฝึกให้มีสมาธิในการฟัง การอ่าน การคิด การถาม และการเขียน

โดยใช้กระบวนการคิดวิเคราะห์ กระบวนการสืบคนข้อมูล กระบวนการสร้างความตระหนัก กระบวนการกลุ่ม เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ เห็นคุณค่า ศรัทธา ยึดมั่นในศาสนาที่ตนนับถือ ปฏิบัติตนเป็นศาสนิกชนที่ดี มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่เหมาะสม ดีงาม สามารถดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมไทยและสังคมโลกอย่างสันติสุข (สุระ ดามาพงษ์, 2553)

2.3 เนื้อหาที่ใช้ในการจัดการเรียนรู้สาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา

ผู้เขียนกำหนดเนื้อหาหน่วยการเรียนรู้ เรื่อง ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม สาระวิชาพระพุทธศาสนา ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ซึ่งผู้เขียนจะนำมาใช้ในการทำวิจัยต่อไป มาจัดเป็นหน่วยการเรียนรู้ และจัดทำแผนการเรียนการสอนตามแบบ BIM จำนวน 14 แผน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัย ซึ่งประกอบไปด้วยเนื้อหาดังนี้ 1) เรื่องความสำคัญของพระพุทธศาสนา 2) เรื่องพุทธประวัติ : ตั้งแต่ประสูติ-เสด็จออกผนวช 3) เรื่องพุทธประวัติ : ตรัสรู้-ปรินิพพาน 4) เรื่องพระไตรปิฎก 5) เรื่องพระรัตนตรัย 6) เรื่องไตรสิกขา 7) เรื่องโอวาท 3 8) เรื่องการสวดมนต์ไหว้พระ 9) เรื่องการพัฒนาจิตตามแนวทางของพระพุทธศาสนา 10) เรื่องพุทธศาสนสุภาษิต 11) เรื่องหน้าที่ชาวพุทธ 12) เรื่องพิธีถวายสังฆทาน 13) เรื่องกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และ 14) เรื่องมรรยาทชาวพุทธ

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงศึกษาธิการ. (2552). *หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

กิตติชัย สุธาสิโนบล. (2559). *การจัดการเรียนการสอนแบบพุทธะ เพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักเรียน BUDDHIST INSTRUCTION MODEL*. กรุงเทพฯ: คอมเมอร์เชียล เวิลด์ มีเดีย.

ขวัญฟ้า รังสิยานนท์. (2552). *การพัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมกระบวนการเรียนรู้แนวพุทธสำหรับเด็กปฐมวัย*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

จินตนา ธนวิบูลย์ชัย. (2559). *หน่วยที่ 11 การคิด การคิดแก้ปัญหาและการตัดสินใจ*. ในประมวลสาระชุดวิชาจิตวิทยาเพื่อการดำรงชีวิต.นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

พระธรรมปิฎก. (2546). *พุทธวิธีในการสอน*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: พิมพ์สวย.

พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต. (2549). *คู่มือมนุษย์*. กรุงเทพฯ: วิชั่นบุ๊คส์.

พระไพศาล วิสาโล. (2544). *พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

วรวิทย์ วศินสรากร. (2552). *การศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: พัฒนาคุณภาพวิชาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

วิจารณ์ พานิช. (2556). *การสร้างการเรียนรู้สู่ศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพฯ: ส.เจริญการพิมพ์.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร. (2558). *วิเคราะห์เด็กและเยาวชน*. กรุงเทพฯ: บางกอกบล็อก.

สุมน อมรวิวัฒน์. (2542). *การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์: ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สุระ ดามาพงษ์. (2553). *คู่มือครู แผนการจัดการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม พระพุทธศาสนา ป.5*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วัฒนาพานิช.

วารสาร มจร.อุบลปริทรรศน์